

OMÓWIENIA. RECENZJE

Eliza Małek, *ПОВЕСТЬ УТЕШНАЯ О КУПЦЕ БЕНЯША БУДНОГО В ПОЛЬШЕ И НА РУСИ (МЕЖДУ РЕНЕССАНСНОЙ НОВЕЛЛОЙ И НАЗИДАТЕЛЬНОЙ ПОВЕСТЬЮ)*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, ss. 272.

W procesie kształtowania się i rozwoju literatury rosyjskiej drugiej połowy XVII – początku XVIII wieku niebagatelną rolę odegrało piśmiennictwo zachodnioeuropejskie. Przyswajano je, jak pisze Eliza Małek w swoim pierwszym monograficznym opracowaniu tego zagadnienia, w postaci przekładów, wolnych tłumaczeń, parafraz, nierzadko, co ciekawe, za polskim pośrednictwem¹. Dzięki prozie staropolskiej do naszych wschodnich sąsiadów dotarła dość pokaźna liczba wątków i motywów, w dużej mierze zaspokajając stale rosnące zapotrzebowanie czytelników na utwory o charakterze świeckim, rozrywkowym. Wśród nich znalazła się m.in. wywodząca się z *Dekameronu* Boccaccia (nowela IX, dzień drugi) *Historija krotofilna o kupcu, który się z drugim założył o cnotę żony swojej o zakład nie mały* Bieniasza Budnego (tyt. przekładu *Повесть утешная о купце, который заложился с другим о добродетели жены своей*). Budny nie opracował jednak noweli włoskiego humanisty, lecz jej wierszowaną przeróbkę zatytułowaną *Historija barzo piękna o Barnabaszu*, która wyszła spod pióra anonimowego autora i po raz pierwszy została opublikowana w roku 1571 (pełny tytuł tego wydania brzmi *Barnabasz. Historija jako się zacny kupiec z drugim kupcem na cnotę żony swojej założył o zakład nie mały*).

Adaptacji *Historii o kupcu* Budnego na gruncie rosyjskim, ale też zaadaptowania włoskiej noweli przez literaturę staropolską, dotyczy recenzowana książka Elizy Małek „*Повесть утешная о купце*” *Беняша Будного в Польше и на Руси (между ренессансной новеллой и назидательной повестью)*. Jej pojawienie się należy odnotować z tym większym uznaniem, że jest to już trzecie w kolejności opracowanie w serii poświęconej recepcji piśmiennictwa polskiego w Rosji (Seria

¹ Monograficzne opracowanie powyższego zagadnienia stanowi rozprawa Elizy Małek *Narracje staropolskie w Rosji XVII i XVIII wieku*, Łódź 1988.

ukazuje się pt. *Biblioteka przekładów rosyjskich XVII–XVIII wieku z literatury staropolskiej*). Dwie poprzednie edycje dotyczyły przyswojenia i sposobu funkcjonowania w literaturze rosyjskiej wspomnianego okresu powiastek o charakterze facejonistycznym, a dokładnie rzecz ujmując, *Apoftegmat* Bieniasza Budnego².

Najnowsze opracowanie Elizy Małek, efekt wieloletnich zainteresowań i badań prowadzonych przez autorkę nad wspomnianą wyżej problematyką, ilustruje przede wszystkim ogrom pracy autorki – tekstologicznej, analitycznej, interpretacyjnej, jaki wykonała ona na przestrzeni bez mała 30 lat zanim w tej właśnie pogłębionej i uzupełnionej wersji przedstawiła czytelnikowi. Dość porównać ze sobą pierwszą pracę poświęconą roli prozy staropolskiej w rozwoju literatury rosyjskiej XVII–XVIII w., w tym także *Historii o kupcu* Budnego, publikowane w różnych latach artykuły na ten temat (m.in. w Leningardzie (1979) i Petersburgu (1993), Wiesbaden (1987), Rzymie (1990)) i właśnie najnowsze opracowanie powyższego zagadnienia, by przekonać się, ile jeszcze kwestii musiało zostać rozstrzygniętych na przestrzeni tych wszystkich lat.

Na początku warto odnotować zamysł kompozycyjny recenzowanej książki, wyraźnie wyodrębniają się w niej bowiem dwie części, z których pierwsza ma charakter *stricte* analityczny, natomiast na drugą część składają się Aneksy. Stanowią one wartość samą w sobie, ponieważ w jednym z nich po raz pierwszy opublikowano polski tekst *Historii o kupcu* według wersji tekstu wydanego na początku XVII w. w Lubczu, a także jego wierną kopię, odtworzoną na podstawie egzemplarza przechowywanego w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. W drugim natomiast umieszczono wszystkie znane współcześnie teksty pięciu, a nie jak wcześniej sądziła Autorka, czterech redakcji staroruskiego przekładu *Historii o kupcu* wraz z istniejącymi ich odpisami.

Wartość przedsięwzięcia naukowego Elizy Małek znacznie podnosi fakt, że w swoich rozważaniach badaczka nie pomija problemu genezy samej *Historii krotofilnej o kupcu* Budnego, zwłaszcza zaś, co zostało w książce szczególnie mocno wyeksponowane, jej relacji wobec anonimowej *Historii barzo pięknej o Barnabaszu*. Odegrała ona, o czym była mowa wyżej, rolę tekstu-pośrednika w procesie adaptacji noweli Boccaccia na gruncie polskim. Jest to zamysł o tyle istotny, że stan badań nad *utworem* Budnego w Polsce nie przedstawia się imponująco, mimo że pierwsza o niej wzmianka pojawiła się jeszcze w 1826 roku. Skrupulatnie odnotowując w rozdziale pierwszym monografii wszelkie ślady funkcjonowania utworu Budnego w polskim obiegu naukowym, Autorka wykazuje znakomitą wręcz orientację w tym zakresie. Budzi to tym większe uznanie, że w zasadzie przez cały wiek XIX i na początku XX nie odróżniano przeróbki *Historii o kupcu* Budnego od

² E. Małek, *Первый древнерусский перевод «Апофегмат» Беняша Будного. Исследование и издание текста*, Łask 2011 i E. Małek, S. Nikołajew, *Петровский перевод «Апофегмат» Беняша Будного*, Łódź 2012.

wierszowanej wersji noweli Boccaccia, przypisując autorstwo tej ostatniej Budnemu. Niestety, błędne przekonanie o tym, jakoby utwór Budnego był tłumaczeniem noweli Boccaccia utrzymuje się, jak zauważa Eliza Małek, do dnia dzisiejszego³, mimo że na zależność *Historii krotofilnej o kupcu* Budnego od *Historii barzo pięknej o Barnabaszu* anonimowego pisarza wskazywał już w roku 1933 Julian Krzyżanowski, ona sama zaś poświęciła temu wiele uwagi w swej monografii z roku 1988.

Wprawdzie już rozdział pierwszy opracowania przynosi wiele istotnych, by nie rzec: fundamentalnych ustaleń w zakresie badanych zjawisk, walory naukowe podjętego przez Autorkę przedsięwzięcia pozwala jednakże w pełni docenić dopiero drugi rozdział monografii, zawierający nadzwyczaj klarowne i usystematyzowane ujęcie problemu adaptacji utworu Budnego na gruncie rosyjskim.

Zaczyna się on od omówienia stanu badań nad staroruskim przekładem utworu Budnego, który po raz pierwszy w rosyjskiej perspektywie badawczej pojawia się w roku 1857 za sprawą Aleksandra Pypina, choć badacz mylnie utożsamiał tekst Budnego z wierszowanym wariantem noweli o kupcu. W zasadzie do połowy XX wieku nie było żadnych prac poświęconych adaptacji przekładu *Historii o kupcu* przez piśmiennictwo rosyjskie, mimo że odkrywano kolejne jej odpisy. Największe zasługi w zakresie właściwego określenia źródła staroruskiego przekładu utworu Budnego położyła Olga Dzierżawina, samego nazwiska Budnego badaczka jednakże nie wymienia. Po raz pierwszy odnotowuje natomiast, że nie *Dekameron* był dla Budnego pierwowzorem jego opracowania oraz wskazuje na istnienie czterech nieznanych dotąd odpisów przekładu.

W następnej kolejności Autorka recenzowanej monografii charakteryzuje strategie translatorskie anonimowego tłumacza *Historii o kupcu* Budnego, po czym podejmuje próbę – oczywiście jak najbardziej udaną – określenia kierunków interpretacji przekładu noweli polskiego humanisty i jego twórczego przyswajania na gruncie rosyjskim. Analiza właściwości poszczególnych redakcji *Historii o kupcu* wraz z ich odpisami pokazuje, że recepcja tego utworu była w Rosji dość aktywna, czego dowodem jest pięć redakcji bynajmniej nie ograniczających się do biernego kopiowania oryginału. Biorąc pod uwagę ich właściwości językowo-stylistyczne i kompozycyjne, zmiany w zakresie fabuły, form podawczych, sposobach charakterystyki bohaterów, określa się je odpowiednio mianem redakcji pierwotnej, krótkiej, rozszerzonej, budującej (przykładnej) i bajkowo-bylinowej. Prowadzonym

³ Jak wskazuje E. Małek (rozdz. I, przypis 13 jej książki), taka nieściśłość pojawia się w monografii M. B. Topolskiej *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, (Poznań–Zielona Góra 2002, c. 180). Także w najnowszej bibliografii polskich przekładów włoskiej prozy *Historia krotofilna o kupcu* Budnego wciąż jest traktowana jako przekład noweli Boccaccia. Ani słowem nie wspomina się o korzystaniu przez Budnego z tekstu-pośrednika. Por. J. Miszańska, M. Gurgul, M. Surma-Gawłowska, M. Woźniak, *Od Boccaccia do Eco. Włoska proza narracyjna w Polsce (od XVI do XXI wieku)*, Kraków 2011, s. 75).

w tym rozdziale rozważaniom, podobnie zresztą jak i w całej książce, towarzyszy nieustanna troska o uczynienie omawianych zjawisk maksymalnie zrozumiałymi dla współczesnego czytelnika, zwłaszcza że są one przecież elementem kultury już nieistniejącej, która bezpowrotnie odeszła w przeszłość.

Jeszcze jednym niezaprzeczalnym walorem pracy Elizy Małek jest to, że, dążąc do rekonstrukcji niejako poetyki immanentnej badanych tekstów, ukazania zarówno ich cech najbardziej typowych, jak i wewnętrznego zróżnicowania, Autorka dąży jednocześnie do odczytania wpisanych w *Historię o kupcu Budnego* i jej staroruskich odpowiedników strategii nadawczo-odbiorczych, uwzględniając przy tym system społeczno-kulturowych uwarunkowań, w jakich funkcjonowały wspomniane utwory. Te właśnie refleksje natury kulturologicznej nadają rozprawie Elizy Małek na wskroś nowatorski i nowoczesny charakter, bowiem w konsekwencji wykracza ona znacznie poza obszar badań *stricte* filologicznych.

Wszystkie swoje spostrzeżenia Autorka ilustruje odpowiednio dobranymi przykładami. Trzeba podkreślić, że z obfitego materiału egzemplifikacyjnego pracy zostały one wyselekcjonowane w taki sposób, by nie przeciążać jej nadmiarem szczegółów, lecz stanowić najbardziej reprezentatywne przykłady zmian, w dodatku takich zmian, które mają konsekwencje semantyczne, kompozycyjne, a niekiedy nawet i gatunkowe.

Podsumowując zatem, należy powiedzieć, że praca Elizy Małek pt. *Повесть утешная о купце Беняша Будного в Польше и на Руси (между ренессансной новеллой и назидательной повестью)* jest **publikacją niezwykle ważną naukowo**. Jako praca przekonująca metodologicznie, oparta na znakomitej wręcz znajomości tematu, wypełnia kolejną lukę w badaniach nad recepcją literatury polskiej w Rosji. Jest ponadto, co nieczęsto się zdarza w odniesieniu do publikacji naukowych, bardzo interesująca także pod względem czytelniczym, choć lektura to dość wymagająca.

Iwona Rzepnikowska
UMK Toruń

А. И. Смирнова, РУССКАЯ ПРОЗА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА: ВЕКТОР РАЗВИТИЯ. УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ, Москва, издательство МГПУ, 2011, сс. 176.

Учебники по истории русской литературы всегда, а особенно в последнее время, пользуются у читателей в России большой популярностью и вызывают уважение к авторам этих публикаций¹. В Польше, к сожалению, учебники в какой-то степени обесцениваются, так как некоторые исследователи считают, что учебные пособия не достойны серьезной научной деятельности. Однако, написать хороший учебник, на наш взгляд, сложная задача. Работа над комплексным компендиумом по истории литературы или по одной эпохе в словесности требует от автора всестороннего интеллектуального кругозора, глубоких знаний и эрудиции, а также умения правильно отобрать нужный материал. Все эти черты присущи одному из выдающихся современных российских ученых – Альфии Смирновой. Научные труды этого историка и преподавателя русской литературы отличаются высоким профессиональным уровнем применяемой методологии, умением трактовать разнообразный объемный материал в синтезирующей форме, верностью интерпретации литературного текста. Кто читал первую книгу Смирновой, сразу обратил внимание на то, что ее характеризует стремление к точности и последовательности.

Рецензируемое нами учебное пособие Смирновой *Русская проза второй половины XX века: вектор развития* даст польскому читателю адекватное и достоверное представление о своеобразии и направлениях в развитии современной русской литературы второй половины XX века. Пособие адресовано студентам-филологам, магистрантам и аспирантам, а также преподавателям и учителям русской литературы в вузе и в школе. Автор книги – Альфия Исламовна Смирнова – доктор филологических наук, профессор кафедры русской литературы и фольклора Института гуманитарных наук Московского городского педагогического университета. Она автор свыше 200 работ о русской литературе XX в., опубликованных по проблемам философии, поэтики и мифопоэтики. Смирнова опубликовала такие основные работы, как *Человек и природа в прозе 70-х годов: Учебно-методическое пособие* (Волгоград, 1990), *„Не то, что мните вы, природа...“: русская натурфилософская проза 1960-х–80-х годов* (Волгоград, 1995), *Русская натурфилософская проза второй половины XX века* (Москва, 2009), а под ее общей редакцией вышла в свет монография *Литература русского зарубежья (1920–1990)* (Москва, 2006), рецензию на которую написала И. Мянговска („Slavia Orientalis” 2006, nr 2).

¹ *Русская литература XIX–XX веков. Учебное пособие для поступающих в вузы в двух томах.* Ред. Б.С. Бугров, М.М. Голубков. Москва 2011. Дальше цитирую по этому изданию (страница в скобках).

Смирнову в Польше хорошо знают и оценивают должным образом. Особого внимания, на наш взгляд, заслуживает также предпоследняя перечисленная нами книга, в которой русская натурфилософская проза представлена как самостоятельное идейно-эстетическое явление в истории литературы второго пятидесятилетия XX в., отличающегося свойствами в трех сферах: философии природы, мифологии природы и эстетики природы.

Учебник Смирновой *Русская проза второй половины XX века: вектор развития*, в котором описаны закономерности и открытия в русской художественной прозе второй половины XX в. – начала XXI в., состоит из введения, двух главных частей, заключения, литературы и четырех приложений. Во введении Смирнова справедливо подчеркивает, что изучение современной литературы «одна из актуальных задач, стоящих не только перед специалистами-литературоведами, преподавателями литературы, но и студентами [...]»². Автор обращает внимание на неоднозначность определения «современная литература», а также объясняет, что такое периодизация и в чем состоит различие между понятиями «история литературы» и «литературный процесс». Надо подчеркнуть, что Смирнова абсолютно права в том, что в своих работах она не использует плеоназма «историко-литературный процесс»³, которым злоупотребляют не только русские, но и польские исследователи⁴. Хотя Смирнова, говоря откровенно, ссылается на Н. Лейдермана и М. Липовецкого, а они в своем научном труде применяют понятия «историко-литературный процесс» или «история-процесс»⁵ и не воспринимают их критически. Этой ссылкой исследовательница доказывает, что при изучении истории русской литературы необходимо применять кроме дескриптивного, эволюционный подход, ориентированный «на выявление в хронологическом потоке литературы тех тенденций и закономерностей, которые характеризуют существо литературы изучаемого времени и определяют направление и динамику художественного развития»⁶.

Первая часть учебного пособия *Особенности литературного процесса 1950-х – начала 1980-х годов* вводит читателя в хронологический круг пробле-

² А.И. Смирнова, *Русская проза второй половины XX века: вектор развития. Учебное пособие*. Москва 2011, с. 4.

³ См. <http://dist-tutor.info/mod/book/view.php?id=41663> [20.03.2014].

⁴ Выдающийся польский теоретик литературы – Генрик Маркевич, имя которого хорошо известно в России, – справедливо подчеркивает, что термин «литературный процесс» в 30-е гг. прошлого века ввели марксисты. Он критикует употребление некоторыми польскими литературоведами понятия «историко-литературный процесс», так как слово «процесс» включает в себе историческую тенденцию. Н. Markiewicz: *Nietożliwa, ale niezbędna*. „Teksty Drugie” 2011, nr 1/2, s. 355.

⁵ Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий, *Современная русская литература: в трех книгах*. Москва 2001, Кн. 1, с. 7. За: А.И. Смирнова, *Русская проза...*, с. 5.

⁶ А.И. Смирнова, *Русская проза...*, с. 5.

матики шести глав: *Проза «оттепели» (1953–1968), Семидесятые – первая половина восьмидесятых годов (1968–1985), Деревенская проза, Натурфилософская проза, Военная проза, «Лагерная» проза.* Самой интересной является четвертая глава, так как Автор крупный специалист по философии природы в русской литературе, занимающийся ею уже с 90-х гг⁷. Вклад А.И. Смирновой в изучение данной проблемы подтверждается упомянутой нами выше монографией *Русская натурфилософская проза...* Стоит подчеркнуть, что Смирнова во всех главах применяет необходимый и полезный (особенно для студентов) прием, заключающийся в том, что на фоне обобщенных рассуждений анализирует один, два или три текста. Выбранное для подробной интерпретации литературное произведение является экзemplификацией теоретического синтеза, т.е. изменения в литературе она раскрывает на конкретных примерах. Итак, особое внимание в первой части уделяется произведениям: Василия Белова (*Привычное дело*), Валентина Распутина (*Последний срок, Прощание с Матерой*), Василия Шукшина (рассказы, напр. *Алеша Бесконвойный, Срезал, Как помирал старик*), Виктора Астафьева (*Царь-рыба*), Чингиза Айтматова (*И дольше века длится день*), Константина Воробьева (*Убиты под Москвой*), Вячеслава Кондратьева (*Сашка*), Евгения Носова (*Усвятские шлемоносцы*), Василия Гроссмана (*Жизнь и судьба*), Варлама Шаламова (*Колымские рассказы*), Александра Солженицына (*Один день Ивана Денисовича, Архипелаг ГУЛАГ*) и Юрия Домбровского (*Факультет ненужных вещей*).

Вторая часть учебника *Русская проза конца XX – начала XXI века (1986–2000)* состоит из четырех глав: *Культурная ситуация 1986–1991 годов: формирование новой модели литературы, Эволюция реалистической традиции* (с двумя подразделами: «Традиционная» проза и *Условно-метафорическая проза*), «Синтетический реализм» (с тремя подразделами: «Другая проза», «Новый реализм», *Метафизический реализм*) и последняя глава *Постмодернизм*. В этой части – самой оригинальной – исследователь сталкивается с непростой задачей, т.к. пытается определить характер постмодернизма и пост-постмодернизма, указывает самые новые явления в прозе XXI века, пришедшие на смену „пост“, а именно две ориентации: с префиксом „прото“ (обозначение открытости и непредрежденности будущего) и „транс“ (установка преемственности с прошлым). Автор отражает процесс формирования модели русской прозы нынешнего перелома веков – новой напряженной модели, отличающейся такими бинарными оппозициями, как: постмодернизм – реализм, соц-арт – соцреализм, натурализм – неосимволизм, авангардизм – традицион-

⁷ См. А.И. Смирнова, *Натурфилософская проза как специфическое художественное явление литературного процесса 1960-1980-х годов*. В: *Тема природы в художественной литературе. Материалы Всероссийской научной конференции (20-23 ноября 1995г.)*. Сыктывкар 1995, с. 74–75.

ность, элитарная литература – массовая и т.д. Книга Смирновой указывает на многообразие прозы «нового реализма» с его направлениями (интеллектуальным, «бытийственным», сентиментальным, «фантазийным»), а также течениями постреализма (с. 124–126). Во второй части Смирнова сосредоточивается на наиболее репрезентативных произведениях: *Печальный детектив* Виктора Астафьева, *Фетисыч* Бориса Екимова, *Отец-Лес* Анатолия Кима, *Последняя пастораль* Алеся Адамовича, *Пирамида* Леонида Леонова, *Блуждающее время* Юрия Мамлеева, *Стрекоза, увеличенная до размеров собаки* Ольги Славниковой и *Голова Гоголя* Анатолия Королева.

Можно допустить, что отбор произведений для подробного обсуждения был сложным, особенно в литературе перелома XIX и XX вв. Надо было не только указать характерные особенности процесса в современной русской литературе, т.е. литературе последних 15 лет, но и определить писателей, формирующих интеллектуальный образ эпохи, создающих направления и выработывающих своеобразный стиль. Кроме хорошо известных в Польше писателей (напр. Н. Сакур, Л. Улицкой, В. Пелевина, Т. Толстой, В. Войновича), речь идет о совсем новых для наших читателей именах (Ю. Буйды, А. Азольского, О. Славниковой и др.)

В конце учебника Смирновой находится библиография, в которой учитываются лишь русские источники. Жаль, что в этом списке литературы отсутствуют польские учебные пособия и монографии, авторы которых поднимают важные вопросы, напр. о модели «другой литературы»⁸ или о сетевой литературе⁹. Кроме того, тут помещаются четыре приложения: первое содержит перечень публикаций произведений прозы (1986–2000), второе – перечень премий 1990-х гг. за литературные произведения, третье – перечень современных литературно-художественных и литературоведческих журналов, а последнее – перечень избранных интернет-ресурсов по русской литературе.

В целом учебник Смирновой – это сжатый и конкретный по своему содержанию «путеводитель» по русской литературе последних десятилетий, который содержит важный фактографический материал, интересные наблюдения, а также вдохновляющие рассуждения и выводы. Альфия Смирнова констатирует: «*Вектор развития* русской прозы конца прошлого столетия определяется „расширением” ее пространственных пределов, включением в литературный процесс новых пластов – прозы андеграунда и „возвращенной” литературы (эмигрантской и внутрироссийской – оппозиционной). На рубеже 1980-х – 1990-х годов формируется новая модель литературы – литературы,

⁸ A. Skotnicka, *Model prozy „innej” w literaturze rosyjskiej po 1985 roku*, Wrocław 2001, сс. 225.

⁹ A. Wołodźko-Butkiewicz, *Od pieriestrojki do laboratoriów netliteratury. Przemiany we współczesnej prozie rosyjskiej*. Warszawa 2004.

которая определяет сегодняшний ее облик» (с. 158). Причем она прекрасно знает, что в настоящее время объективное осмысление современной русской прозы, а главным образом литературы в целом, невозможно. Историкам литературы и критикам с этим огромным, сложным, неоднородным и противоречивым материалом литературы второй половины XX в., в котором сосуществует несколько тенденций, предстоит разобраться лишь в будущем.

Justyna Tymieniecka-Suchanek

Гжегож Пшебинда: МЕЖДУ КРАКОВОМ, РИМОМ И МОСКВОЙ. РУССКАЯ ИДЕЯ В НОВОЙ ПОЛЬШЕ. Москва: РГГУ, 2013, s. 384

Nieczęsto zdarza się, by książki polskich rusycystów były wydawane w Rosji, dlatego każdą taką publikację należy uznać za godne odnotowania wydarzenie. W 2013 roku nakładem wydawnictwa Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego w Moskwie ukazał się zbiór artykułów, esejów i recenzji autorstwa krakowskiego uczonego Grzegorza Przebindy. Rosyjskiemu czytelnikowi, wykazującemu zainteresowanie Polską Autor znany jest z tekstów publikowanych w miesięczniku „Nowaja Polska”, dostępnym w Moskwie i kilku innych rosyjskich miastach. Teraz otrzymał on szansę szerszego zaznajomienia się z jego pracami naukowymi i publicystycznymi.

W tomie znalazły się 32 teksty napisane przez Autora w latach 1997 – 2012. Dla potrzeb rosyjskiego wydania zostały zaktualizowane i opatrzone przypisami, w których Autor odnosił się, między innymi, do polemicznych głosów innych badaczy i komentatorów. Z tego względu również w Polsce omawiana pozycja zasługuje na uwagę.

Zawarty w książce materiał podzielony został na sześć części: 1. **Поляки, Русские и другие**; 2. **В поисках свободы и доброты**; 3. **Святые, мыслители и империя**; 4. Достоевский и Соловьев – pro et contra; 5. Иоанн Павел II, Россия и православный мир; 6. Наши в Москве и Санкт-Петербурге. Taki układ pozwolił wyświetlić w całej okazałości zakres zainteresowań naukowych i publicystycznych Grzegorza Przebindy, w których najistotniejsze wydają się wzajemne i różnorodne relacje polsko-rosyjskie.

Pierwszą część pracy otwiera tekst, który należy uznać za kluczowy w rozumieniu intencji badawczych krakowskiego uczonego. Artykuł *Анджей Дравич – очарованный странник* jest bardzo osobistym wspomnieniem o wybitnym filologu, znawcy Rosji, niestrudzonym propagatorze, ambasadorze kultury rosyjskiej. Tekst Przebindy potwierdza, że Andrzej Drawicz, jak mało kto, potrafił w czasach

PRL-u odnajdywać w kulturze rosyjskiej wszystko to, co opiewało wartości najwyższe, wyrażało bunt przeciwko złu. Pokazywał Polakom takie oblicze Rosji, które fascynowało, inspirowało do własnych poszukiwań. Omawiany tekst jest hołdem składanym mistrzowi przez ucznia, który stara się podążać tą samą drogą. Świadczą o tym pozostałe cztery teksty z pierwszej części książki – wspomnienia o ks. Józefie Tischnerze oraz Irinie Iłowajskiej-Alberti, rozmyślenia nad wspomnieniami ukraińskiego dysydenta i więźnia sowieckich łagrów Michaiła Chajfeca, wreszcie obszerna recenzja książki Michała Jagiełły *Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych*. Wszystkie wymienione postaci łączy jedno – zawsze z odwagą i pełną odpowiedzialnością sprzeciwiały się one wszelkim formom totalitaryzmu, dogmatyzmu, a jednocześnie prezentowały postawę otwartości i gotowości do dialogu i pojednania. Lektura pierwszej części książki pozwala jej rosyjskiemu, i nie tylko, odbiorcy poznać źródła inspiracji Autora, a jednocześnie jasno wskazuje na intencje, którymi kieruje się on w swoich badaniach nad kulturą rosyjską i oraz złożonymi, niejednokrotnie naznaczonymi tragicznymi doświadczeniami relacjami polsko-rosyjskimi.

Dominantą tekstów składających się na drugą część publikacji są rozmyślenia Autora o literaturze rosyjskiej. Znalazły się tu recenzje polskich wydań małej prozy Aleksandra Sołżenicyna, utworu Wałłama Szałamowa *Wiszera. Antypowieść*, w którym pisarz zawarł wspomnienia więziennie-łagrowe sprzed 1937 roku, zanim to trafił do „kołymskiego piekła”, a także powieści Wiktora Jerofiejewa *Encyklopedia duszy rosyjskiej*. Czytelnik znajdzie tu również omówienia literatury *non fiction* – dzienników Andrieja Tarkowskiego, fascynującej pracy Borysa Sokołowa *Bułhakow. Encyklopedia*, studium Paula Ewdokimowa *Gogol i Dostojewski, czyli zstąpienie do otchłani*, czy też książki Adama Pomorskiego *Sceptyk w piekle. Z dziejów ideowych literatury rosyjskiej*. Wartość opinii wyrażanych przez polskiego uczonego zawiera się w umiejętności prowadzenia, rzetelnego, niekiedy polemicznego dyskursu z autorami omawianych przezeń dzieł.

Na osobną uwagę zasługuje esej o Wasiliju Grossmanie. Inspirowany wydaniem w Polsce w latach 2008-2010 trzech najważniejszych dzieł pisarza¹, jest on udaną próbą zaprezentowania pochodzącego z Berdyczowa twórcy jako jednego z najważniejszych rosyjskich pisarzy i myślicieli XX wieku. Aktualność tej tezy potwierdza renesans twórczości Grossmana w Rosji, na który wpłynął też sukces telewizyjnej adaptacji epepei *Życie i los* (reż. Siergiej Ursuljak, 2012). Erudycyjność, wszechstronność spojrzenia, styl łączący naukowość z publicystyczną, lekką w odbiorze swadą, powinny bez trudu przyciągnąć rosyjskiego czytelnika.

¹ W. Grossman, *Pisarz na wojnie. Wasilij Grossman na szlaku bojowym Armii czerwonej. 1941-1945*, oprac. A. Beevor i L. Winogradowa, przekład M. Antosiewicz, Magnum, Warszawa 2008; W. Grossman, *Życie i los*, przeł. J. Czech, WAB, Warszawa 2009; W. Grossman, *Wszystko płynie*, przeł. W. Bieńkowska, WAB, Warszawa 2010.

W trzeciej części prezentowanej książki, znalazło się pięć napisanych w różnych latach recenzji książek rosyjskich, polskich i amerykańskich uczonych, zajmujących się tematyką rosyjską. Znalazły się tu, między innymi, rozważania na temat prac Gieorgija Fiedotowa (*Святые русской церкви*), Aleksandra Janowa (*Россия против России глазами Александра Янова*), Ewy Thompson (*Каменищики и могильщики империи*), Isaiaha Berlina (*Русские идеи и войска*). Większość z nich ukazała się także w Rosji, jednakże czytelnicy książki polskiego rusycysty otrzymają możliwość zapoznania się z innym, niż rosyjskie, ale równie wnikliwym spojrzeniem na problematykę poruszaną w recenzowanych przezeń pozycjach. Ważna jest tu przede wszystkim perspektywa polska – na przykład, w recenzji dzieła Fiedotowa, znajdziemy stanowcze stwierdzenie, że ten wybitny uczyony sprzeciwiłby się współczesnej „антикатолической и заодно антипольской актуализации русских святых – например, Александра Невского и патриарха Гермогена” (s. 157). Cytat ten, jak i wiele innych, które można znaleźć w recenzowanej książce, skłaniają do refleksji na temat relacji polsko-rosyjskich i, co najważniejsze, propagują zawsze aktualną ideę dialogu, porozumienia.

Kolejny dział zawiera teksty analizujące twórczość Fiodora Dostojewskiego oraz Władimira Sołowjowa. Rozpatrywane są w nich różne aspekty religijnego światopoglądu wybitnych myślicieli. W przypadku autora *Biesów* Grzegorz Przebinda prezentuje jego, wyraziście chrześcijańską wizję nieśmiertelności oraz raju ziemskiego (*Достоевский о бессмертии души и рае наземном*), jak również percepcję *Legendy o Wielkim Inkwizytorze* przez innego rosyjskiego myśliciela, Wasilija Rozanowa, z którą to zdecydowanie polemizuje (*«Великий инквизитор» Достоевского: «легенда» или «поэма»?*). Dla rosyjskiego czytelnika ciekawy winien być artykuł analizujący ekumeniczny wymiar filozofii Władimira Sołowjowa, zwłaszcza, że polski uczyony czyni to z perspektywy tragicznych doświadczeń XX wieku, wykazując, że wiele poglądów tego myśliciela brzmi na początku nowego tysiąclecia nad wyraz aktualnie i mogą one służyć dziełu porozumienia między wschodnim i zachodnim chrześcijaństwem. Jeszcze bardziej aktualny w sytuacji geopolitycznej 2014 roku, jest napisany 2001 roku tekst *Владимир Соловьев о Польше и Украине*, prezentujący rozważania myśliciela dotyczące Polaków i Ukraińców. Opinie, które u schyłku XIX wieku wyrażał wybitny filozof wciąż są żywotne w Rosji, co dobrze obrazuje złożoność przyczyn leżących u podstaw wydarzeń, których świadkami w ostatnich miesiącach jesteśmy.

W dorobku krakowskiego rusycysty ważne miejsce zajmują rozważania dotyczące roli słowiańszczyzny wschodniej i relacji katolicko-prawosławnych w myśli papieża Jana Pawła II. W artykule *Свет с Востока. Православие в религиозно-философской мысли Иоанна Павла II* Autor, obierając za punkt wyjścia encyklikę *Oriente lumen*, prezentuje w zwięzły, a zarazem wyczerpujący sposób poglądy polskiego pontyfika na chrześcijaństwo wschodnie, a przede wszystkim prawosławie rosyjskie. Przy tej okazji, tradycyjnie już Przebinda, postuluje ideę

pojednania, zarówno na poziomie religijnym, jak też narodowym, co było wielkim, niezrealizowanym marzeniem polskiego papieża. W pozostałych tekstach znajdziemy refleksje na temat spotkań Jana Pawła II z legendarnymi dysydentami rosyjskimi – Andriejem Sacharowem oraz Aleksandrem Sołżenicynem (*Славянский диалог о современности. Встречи Сахарова и Солженицына с польским Папой*), dowiemy się o inspirujących doświadczeniach Ojca Świętego z twórczością tego drugiego, a także pisarstwem Fiodora Dostojewskiego (*Войтыла читает Достоевского и Солженицына*). Dowiemy się też o percepcji jego pontyfikatu w Rosji, która była i pozostaje naznaczona zarówno podejrzliwością, jak również nadzieją na jakościową zmianę relacji prawosławia z katolicyzmem (*Иоанн Павел II и православный мир; Польский Папа Кремля не брал*). Na uwagę zasługuje tekst *В России после «польского папы»*, będący swoistym bilansem tychże relacji – poczuciu niespełnienia pewnych marzeń towarzyszy nadzieja na rychły przełom we wzajemnych stosunkach.

Książkę wieńczą trzy artykuły poświęcone obecności w Rosji polskiej literatury w Rosji oraz percepcji przez rosyjską inteligencję. Autor pisze między innymi o rosyjskich przekładach Czesława Miłosza, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Ryszarda Kapuścińskiego, Aleksandra Wata oraz reakcji na nie czytelników. Jest to świadectwo tego, iż kultura polska zajmowała i wciąż zajmuje ważne miejsce w świadomości rosyjskiej inteligencji. Potwierdza to także omówione tu wydanie wybranych prac Grzegorza Przebindy, które dla rosyjskiego czytelnika mogą i powinny stać się inspiracją do rozmyślań, dyskusji, także polemicznych, jak z samym Autorem, tak i własnym środowiskiem.

Warto na koniec odnotować pracę tłumaczy, zaś przede wszystkim znanej rosyjskiej poetki, legendy rosyjskiego ruchu dysydenckiego, zmarłej, niestety, w listopadzie 2013 roku Natalii Gorbaniewskiej. Ich kunszt sprawia, iż zaprezentowane w książce polskiego filologa i historyka zachowały bardzo istotną cechę – umiejętne połączenie publicystycznej prostoty stylu z erudycyjną naukowością. Dzięki temu recenzowany tom może znaleźć w Rosji czytelnika spoza wąskiego grona specjalistów. Byłby to niewątpliwy i zasłużony sukces.

Aleksander Wawrzyńczak
Uniwersytet Jagielloński

Леонид Млечин: *КОЛЛОНТАЙ*, Москва: Молодая гвардия, 2013, ss. 480.

Postać Aleksandry Kołłontaj i jej działalność do dzisiaj budzą wśród historyków silne emocje. Istnieje wiele ocen tej słynnej socjalistycznej działaczki. Świadczą o tym liczne biografie tej postaci. Warto podkreślić, iż w ostatnich latach pojawiły się nowe pozycje dotyczące pierwszej kobiety-ambasadora na świecie. Są to głównie książki o charakterze popularnonaukowym¹, bazujące na już istniejących publikacjach naukowych. Istnieją również problemowe opracowania dotyczące rewolucjonistki².

Czym różni się od innych biografii Aleksandry Kołłontaj książka znanego dziennikarza i dokumentalisty rosyjskiej telewizji, autora znanego w Polsce z serii *Ojcowie terroru*, Leonida Mleczina?

Niewątpliwie została wydana w prestiżowej rosyjskiej serii *Жизнь замечательных людей*. Z tego powodu jakość wydania jest bardzo wysoka. Książka posiada twardą oprawę, dobry papier, została także uzupełniona o liczne fotografie bohaterki pracy. Niestety, wszystkie zamieszczone zdjęcia były już wcześniej opublikowane.

Książka ma klasyczny układ biografii, od urodzin do śmierci bohatera rozprawy. Liczy siedem rozdziałów. Pierwszy rozdział obejmuje okres od dzieciństwa do 1917 roku. Następne dwa koncentrują się na działalności politycznej Aleksandry Kołłontaj. Późniejsze trzy rozdziały przedstawiają aspekty związane z aktywnością dyplomatyczną pierwszej kobiety pełniącej funkcję ambasadora na świecie. Ostatni rozdział ukazuje nam końcowy etap życia słynnej rewolucjonistki. Można mieć pewne zastrzeżenia do planu pracy. W zbyt małym stopniu wyróżniony został okres życia Kołłontaj przed 1917 rokiem. Koncept pracy jednak jest przejrzysty i przystępny dla czytelnika.

Jednak biografia słynnej rewolucjonistki pióra Leonida Mleczina ma poważną wadę, nie posiada aparatu naukowego. W *Коллонтай* przypisy zostały zastosowane jedynie cytatach z twórczości Aleksandry Kołłontaj. Nie ma ich przy innych fragmentach relacji i dokumentów. Brak także właściwej bibliografii. Pod koniec utworu autor zamieścił spis literatury liczący zaledwie cztery pozycje, w tym wspomnienia Carla Gustawa Mannerheima, które cytuje zaledwie kilka razy. Nie-

¹ Wkrótce ma także ukazać się wznowienie pierwszej w pełni naukowej biografii słynnej rewolucjonistki pióra Cathy Porter z końca at. 70 XX wieku *Alexandra Kollontai: A Biography*. Pozostałe utwory mają charakter popularnonaukowy - A. Waksberg, *Alexandra Kollontai*, Paris 1998 i M. Труш, *От политики революционной борьбы к победам на дипломатическом фронте. Жизненный путь Александры Коллонтай: "Золотая ветвь дипломатии России"*, Москва 2010.

² *Александра Коллонтай и Финляндия. Доклады научного семинара*, изд. Тимо Вихавайнен, Евгений Хеисканен, Хельсинки 2010; *Александра Коллонтай: теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики*, Тверь 2003; *Kollontaj ob. Norge*, red. Y. Sorbye, Oslo 2008.

obecność ww. elementów dyskwalifikuje biografię słynnej rewolucjonistki jako książkę naukową. Szkoda, gdyż wiele innych pozycji opublikowanych w serii *Жизнь замечательных людей* spełnia wymogi stawiane monografiom. Często są to wręcz podstawowe dzieła w swojej dziedzinie.

Niestety, *Коллонтай* posiada również inne, dużo poważniejsze wady o charakterze merytorycznym. Leonid Mleczin nie próbuje nawet wprowadzać nowych elementów czy najnowszych odkryć dotyczących postaci słynnej rewolucjonistki. Jego książka wręcz niewiele różni się od radzieckich biografii Aleksandry Kołłontaj³.

Pierwszym dużym zastrzeżeniem to bezkrytyczne podejście autora do relacji Aleksandry Kołłontaj o jej pochodzeniu. Według moskiewskiego dziennikarza jej pradziadek ze strony matki, Aleksandry Masalin miał być fińskim chłopem, zaś ojciec generał Michał Domontowicz ukraińskim szlachcicem. Ustalenia doktora Uniwersytetu w Helsinkach, Jurki Paaskowskiego przeczą informacją podanym przez słynną rewolucjonistkę. Według niego ród Masalinów posiadał szlachectwo co najmniej od XVIII wieku. Leonid Mleczin nie próbuje nawet weryfikować licznych informacji o polskich korzeniach rodziny Domontowiczów, przekazywanych chociażby przez Jana Parandowskiego⁴.

Leonid Mleczin nie opisuje dokładnie również olbrzymiego skandalu jaki towarzyszył małżeństwu Domontowicza z Aleksandrą Masalin-Mrawińską. Rozwiodła się ona ze swoim pierwszym mężem, Konstantym Mrawińskim, będąc w ciąży z Michałem. Nie ukazanie dzieciństwa Aleksandry Kołłontaj, jej skomplikowanych relacji z przyrodnim rodzeństwem nie świadczy dobrze o książce rosyjskiego dziennikarza. Szkoda, gdyż brakuje opracowań dotyczących młodości słynnej rewolucjonistki.

Oczywiście, można tłumaczyć powyższe braki książki Mleczina, intencją autora, by przedstawić działalność Aleksandry Kołłontaj na polach polityki i dyplomacji. Niestety, i tutaj widoczne są liczne niedociągnięcia.

Autor *Коллонтай* zbyt mało miejsca poświęca latom 1905-1917. W tym okresie swojego życia Aleksandra Kołłontaj stworzyła swoją ideologię, budowała również relacje z czołowymi europejskimi działaczami socjalistycznymi, od Rosji poprzez Niemcy do Szwecji. Leonid Mleczin nie przedstawia tych wydarzeń. W narracji rosyjskiego dziennikarza słynna rewolucjonistka właściwie znikąd zdobyła silną pozycję w partii bolszewickiej w przededniu rewolucji październikowej. Właściwie nie wiadomo również dlaczego w latach 30. XX wieku odgrywała ważną rolę w szwedzkim ruchu socjalistycznym będąc jedynie przedstawicielem obcego państwa.

³ М. Олесин. *Первая в мире: биографический очерк об А.М. Коллонтай*. Москва 1990; А.М., Иткина, *Александра Коллонтай*, Москва 1964; Л. Итсиелиев, *Дипломат и кургизанка: грезы пчелы трудовой*, Москва 1987.

⁴ Ю. Пааскоски, *Финские корни Александры Коллонтай, [в] Александра Коллонтай и Финляндия. Доклады научного семинара*, изд. Тимо Вихавайнен, Евгений Heiskanen, Хельсинки 2010, с. 22-30; J. Parandowski, *Bolszewicy i bolszewizm w Rosji*, Londyn 1996.

Opis aktywności dyplomatycznej Kołłontaj w książce Mleczina jest zresztą dosyć kuriozalny. Została ona opisana jedynie przez pryzmat wydarzeń w Moskwie i polityki zagranicznej ZSRR. Brakuje tła, jakim była sytuacja wewnętrzna w Norwegii, Meksyku oraz Szwecji, gdzie słynna rewolucjonistka pełniła służbę dyplomatyczną. Także jej ówczesna działalność na polu kultury nie została uwzględniona. Należy podkreślić, iż istnieją liczne opracowania prezentujące aktywność córki carskiego generała w wymienionych krajach. Niestety, dziennikarz rosyjskiej telewizji z nich nie skorzystał – w efekcie opis stał się niekompletny⁵.

Książka Leonida Mleczina posiada jednak pewne zalety. Autor dosyć dobrze przedstawił działalność Aleksandry Kołłontaj podczas rewolucji październikowej, zgodnie z najnowszym stanem badań. Świetnie ukazał jej wahania, motywacje jak również nie szczędził jej krytyki za pomoc bolszewikom i skutki tego wsparcia.

Rosyjski dziennikarz dużo miejsca w swojej biografii słynnej rewolucjonistki poświęcił jej aktywności w opozycji robotniczej i konfliktowi z Leninem na tle praw pracowniczych oraz udziału najniższych warstw społecznych we władzy. W tym miejscu warto przypomnieć, iż *Solidarność* odwoływała się w latach 80. XX wieku do idei samorządności robotników podkreślanej przez Kołłontaj w publikacjach z lat 20. XX wieku⁶. W wielu wcześniejszych biografiiach ta kwestia nie była prezentowana.

Wyczerpująco została także opisana kwestia udziału Aleksandry Kołłontaj w sprawie Raoula Wallenberga. To właśnie ona miała przekazać szwedzkiej stronie informacje o tym, iż szwedzki dyplomata jest przetrzymywany przez armię czerwoną. Za swoje słowa została zresztą pozbawiona funkcji ambasadora i wezwana do kraju.

Ciekawie prezentuje się także rozdział dotyczący ostatnich lat życia Aleksandry Kołłontaj. Leonid Mleczin w sugestywny sposób opisał polowanie Stalina na prawie osiemdziesięcioletnią kobietę. Radziecki przywódca wierzył, iż oddana rewolucjonistka częścią spisku wymierzonego w niego. Jednak zmarła zanim postawiono jej zarzuty.

Коллонтай Leonida Mleczina rozczarowuje. Duże fragmenty jego pracy są wręcz anachroniczne. Zazwyczaj nie jest to problemem książek popularnonaukowych, ale wskutek tego stała się ona nieciekawa i momentami niezrozumiała dla czytelnika. Oczywiście występują również lepsze fragmenty, ale nie niwelują uczucia rozczarowania.

⁵ *Aleksandra Kollontai en Mexico. Diaro y otros documentos*, red. R. Ortiz, Mexico 2012; M. Nag, *Kollontaj i Norge*, Oslo 1981; G. Johansson, *Revolutionens ambassador; Alexandra Kollontays liv og gerning (aarene 1872-1917)*, Stockholm 1946.

⁶ A. Kołłontaj, *Opozycja robotnicza*, Warszawa 1981; Eadem, *Opozycja robotnicza o związkach zawodowych. Z dyskusji nad modelem i zagadnieniami związków zawodowych w latach 20*, „Kwartalnik Historii Ruchu Związkowego” 1989, nr 2, s. 20-26.

Olbrzymia wada to także brak bibliografii i przypisów. Dziwi wręcz niekonsekwencja autora, które stosuje wyłącznie przy tekstach Aleksandry Kołłontaj. Dodanie tych elementów wzbogaciłoby tekst oraz uczyni go bardziej przystępnym dla czytelnika.

Na tle starszych pozycji, takich jak popularnonaukowych biografii Kołłontaj pióra Michaiła Trusza czy Arkadi Waksberga, *Коллонтай* Leonida Mleczina wypada dużo słabiej. Została napisana gorszym językiem, także budowa narracji jest mniej interesująca. Omawiana pozycja nie sprawdza ani jako książka popularnonaukowa ani monografia.

Jan Ratuszniak
Uniwersytet Łódzki